

# ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

---

**Антонов С.В.** – здобувач  
кафедри кримінального права  
КНУВС

## ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СЛУЖБОВИХ ОСІБ ТА ГРОМАДЯН, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ ГРОМАДСЬКИЙ ОБОВ'ЯЗОК

*Розглянуто генезис кримінально-правової охорони діяльності службових осіб та громадян, які охороняють громадський порядок.*

*The article presents genesis of criminal legal protection of activity of servicemen and citizens guarding public order.*

**З** кримінально-правову охорону особистості службових осіб у зв'язку з їх діяльністю було передбачено в кримінальних кодексах (КК України) 1922 р., 1927 р., 1960 р., 2001 р. При цьому слід зазначити, що і чинний КК України, і його попередники для означення службових осіб вживали як власне термін "службова особа", так й інші терміни: "державний діяч", "працівник правоохоронного органу", "суддя", "представник влади". Особистість громадян, які виконували громадські обов'язки, окремою кримінально-правовою охороною почали забезпечуватись з 1960 р.

Розглянемо як забезпечувалась кримінально-правовою охороною особистість різних службових осіб у зв'язку з їх діяльністю та громадян, які виконували громадські обов'язки. Це дозволить не лише пізнати історію цього питання, але й допоможе глибше осмислити сьогоденний стан кримінально-правової охорони особистості таких осіб, а також визначити коло суміжних злочинів при проведенні їх відмежування.

Отже, у першому Кримінальному кодексі 1922 р. кримінально-правову охорону особистості представників влади у зв'язку з їх діяль-

ністю було закріплено у двох главах, а саме: главі I – “Державні злочини” та главі VIII – “Порушення правил, що охороняють народне здоров’я, громадську безпеку і громадський порядок”. Малося на увазі, що передбачений ст. 64 злочин – участь у вчиненні терористичних актів, спрямованих проти представників радянської влади, визнавався контрреволюційним і містився в ч. 1 цієї глави – “Контрреволюційні злочини”. За його вчинення встановлювалось найсуворіше покарання – вища міра з конфіскацією всього майна. Допускалось і пом’якшення за наявності пом’якшуючих обставин – позбавлення волі на строк не менше п’яти років з конфіскацією всього майна.

У главі I – “Державні злочини”, крім контрреволюційних, було вміщено також злочини проти порядку управління (ч. 2). Злочинами проти порядку управління визнавалось будь-яке діяння, спрямоване на порушення правильного функціонування підпорядкованих органів управління або народного господарства, пов’язане з опором або непокорою законом радянської влади, з перешкоджанням діяльності її органів та іншими діями, що викликають послаблення сили і авторитету влади (ст. 74 КК 1922 р.). При цьому слід зазначити, що у статтях спеціально робився акцент на кримінально-правову охорону представників влади. Так, у ст. 75 КК 1922 р. передбачувалась відповідальність за участь у масових заворушеннях. Пов’язаність таких дій організаторів, керівників, підбурювачів з озброєним опором владі каралась вищою мірою покарання з конфіскацією майна. Допускалась і можливість за наявності пом’якшуючих обставин зниження покарання до позбавлення волі з суворою ізоляцією на строк не менше трьох років з конфіскацією майна.

У статті 77 КК 1922 р. встановлювалась відповідальність за участь у заворушеннях, поєднаних з явною непокорою законним вимогам влади чи протидією виконанню нею обов’язків, чи примушуванням до виконання явно незаконних вимог, хоч би непокора виражалась лише у відмові припинити загрожуючі громадській безпеці скупчення. Така поведінка каралась: щодо організаторів, керівників, підбурювачів – позбавленням волі на строк не менше двох років позбавлення волі з суворою ізоляцією; щодо інших учасників – позбавленням волі на строк не менше 6 місяців.

У частині 1 ст. 86 КК 1922 р. передбачалась відповідальність за опір окремих громадян представникам влади при виконанні ними покладених на них законом обов’язків або примушування до виконання явно незаконних дій, пов’язаних з вбивством, заплідненням каліцтв чи насильства над особою представника влади. Такі дії карались вищою мірою покарання з можливістю призначення при пом’якшуючих обставинах покарання до позбавлення волі з суворою ізоляцією на строк не менше двох років. Якщо ж опір було вчинено без застосування насильства та інших злочинних дій, зазначених у ч. 1 ст. 86 КК,

таке каралось позбавленням волі на строк не менше шести місяців (ч. 2 ст. 86 КК).

У статті 88 КК 1922 р. передбачалося відповідальність за публічну образу окремих представників влади при виконанні ними своїх службових обов'язків. Каралось це позбавленням волі на строк не менше шести місяців.

Згідно з частиною 2 ст. 94 КК 1922 р. відповідальність наставляла за звільнення чи допомогу втечі арештованого з-під варти чи з місць позбавлення волі із застосуванням насильства над вартою, що охороняла цю особу. Покарання встановлювалося у виді позбавлення волі на строк не менше трьох років.

У главі VIII – "Порушення правил, що охороняють народне здоров'я, громадську безпеку і громадський порядок", зокрема, у ст. 219 КК 1922 р. передбачалась відповідальність за невиконання законного розпорядження чи вимоги органу міліції, військового караулу, котрі перебувають на посту, рівно будь-яких інших властей, покликаних охороняти громадську безпеку і спокій. Вчинення цього каралось примусовими роботами (призначались на строк від семи днів до одного року) або штрафом до 300 крб. золотом.

Аналізуючи наведені злочини, можна констатувати, що законодавець того часу забезпечував кримінально-правову охорону особистості представників влади від посягань на їх життя, здоров'я, безпеку, тілесну недоторканність та авторитет. Окремі з цих злочинів нині декриміналізовані: участь у заворушеннях, поєднана з непокорою представникам влади (ст. 77); публічна образа (ст. 88) та невиконання законного розпорядження (ст. 219). До того ж у КК 1922 р. неоднозначно, на наш погляд, вирішувалося питання застосування такого покарання, як конфіскація майна. Слід зазначити, що конфіскація як вид покарання (ст. 32, 38) визначалась повною або частковою. У санкції ст. 64 законодавець чітко визначав повну конфіскацію майна, у санкції ч. 1 ст. 75 – повну конфіскацію як вид покарання, що має бути застосована до організаторів, керівників і підбурювачів. Водночас за вчинення цього злочину при пом'якшуючих обставинах конфіскація також визначена, проте не вказано її вид. Крім того, незрозуміло, чому при вчиненні терористичного акту, участі в масових заворушеннях з озброєним опором конфіскацію було передбачено, а при опорі представнику влади, поєднаному з вбивством, ні?

У кримінально-правову охорону діяльності представників влади КК 1927 р. вніс деякі зміни, порівнюючи з КК 1922 р. Насамперед, глава I стала називатись "Контрреволюційні злочини", до складу якої входила ст. 54<sup>б</sup> – "Вчинення терористичного акту". Покарання за цей злочин було розширено. Крім вищої міри соціального захисту – розстрілу, передбачалось й інше – оголошення ворогом трудящих з конфіскацією майна і з позбавленням громадянства союзної республіки і тим самим громадянства СРСР і з вигнанням за межі СРСР назавжди; при пом'якшуючих обставинах – позбавлення волі з суворою ізо-

ляцією на строк не менше трьох років з конфіскацією всього чи частини майна.

Злочини проти порядку управління в КК 1927 р. утворювали окрему, главу 2, яка поділялась на дві складові: А. Особливо для СРСР небезпечні злочини проти порядку управління і Б. Інші злочини проти порядку управління. Масові заворушення належали до першого виду злочинів проти порядку управління. Вчинення масових заворушень із озброєним опором карались позбавленням волі з суворою ізоляцією на строк не менше двох років з конфіскацією всього чи частини майна; те саме при особливо обтяжуючих обставинах – вищою мірою соціального захисту з конфіскацією майна (ч. 1 ст. 56<sup>1а</sup>). Явно непокоря владі чи протидія їй, чи примушування до виконання явно незаконних дій при масових заворушеннях – каралась позбавленням волі на строк не менше одного року (ч. 2 ст. 56<sup>1а</sup>).

Кримінальна відповідальність за опір представником влади при виконанні ними покладених на них обов'язків стала більш ґрадовою. Ненасильницький опір (ч. 1 ст. 69) карався позбавленням волі або примусовими роботами на строк до шести місяців. Насильницький опір або примушування представника влади до виконання явно незаконних дій тягнуло позбавлення волі на строк до трьох років (ч. 2 ст. 69). Опір, поєднаний із вбивством представника влади або заподіянням йому тяжких тілесних ушкоджень, карався позбавленням волі на строк не менше одного року, а при особливо обтяжуючих обставинах – з підвищенням аж до розстрілу (ч. 3 ст. 69).

У частині 1 ст. 71 передбачалась кримінальна відповідальність за образу представників влади при виконанні ними службових обов'язків або з приводу виконання їх. Така поведінка каралась позбавленням волі на строк до шести місяців. Образа при обтяжуючих обставинах каралась позбавленням волі строком до трьох років (ч. 2 ст. 71).

Незаконне звільнення заарештованого з-під варті або місця ув'язнення чи сприяння втечі, пов'язаного з насильством над вартою, каралось позбавленням волі з суворою ізоляцією на строк до трьох років (ч. 2 ст. 77). Ті ж дії, пов'язані зі збройним нападом на варту або з небезпечним для життя насильством, каралось позбавленням волі з суворою ізоляцією на строк до десяти років, а при особливо обтяжуючих обставинах – з підвищенням покарання до розстрілу (ч. 3 ст. 77).

У статті 197 КК (глава VIII – "Порушення правил, що охороняють народне здоров'я, громадську безпеку і громадський порядок") передбачалась відповідальність за невиконання законного розпорядження чи вимоги працівника міліції, що знаходиться на посту, військового караулу, інших властей, котрі охороняють громадський порядок і безпеку. Вчинення таких діянь каралось позбавленням волі або примусовими роботами на один місяць або штрафом до трьохсот карбованців (ч. 1 ст. 197). Якщо ж таке діяння завідомо для винного потягло або могло потягти тяжкі наслідки, покарання передбачалось більш суворе – позбавлення волі на строк до одного року.

Отже, і в КК 1927 р. спрямованість на кримінально-правову охорону діяльності представників влади не лише продовжилась, а й така охорона вдосконалювалась. Насамперед, чіткішою стала структура Особливої частини КК – злочини проти порядку управління були зосереджені в самостійній, другій главі, котра була розділена на дві частини залежно від рівня небезпеки злочинів. У ст. 548 КК, де встановлювалась відповідальність за терористичний акт, була передбачена нова міра соціального захисту (раніше покарання – вигнання за межі СРСР).

У КК 1927 р. передбачалась відповідальність за образу представника влади (у КК 1922 р. – лише за публічну образу), причому суворішим стало і покарання, а також посилено відповідальність за насильство над вартою та протидію представнику влади, що охороняють громадський порядок та безпеку.

КК 1960 р. ще детальніше виписав відповідальність за посягання на діяльність службових осіб. Слід відзначити той факт, що Особлива частина КК 1960 р., порівнюючи з Особливою частиною КК 1927 р., стало більш структурована. Кримінально-правова охорона зазначених осіб передбачалась в різних главах. У редакції КК від 28 грудня 1960 року у главі 1 “Державні злочини”, в першій її частині “Особливо небезпечні державні злочини”, передбачено відповідальність за терористичний акт (ст. 58): “Вбивство державного чи громадського діяча або представника влади, вчинене у зв’язку з його державною чи громадською діяльністю, з метою підризу або ослаблення радянської держави”. Таке діяння каралось позбавленням волі на строк від десяти до п’ятнадцяти років з конфіскацією майна або смертною карою з конфіскацією майна (ч. 1 ст. 58). Кримінальна відповідальність за заподіянням цим же особам тяжких тілесних ушкоджень каралось позбавленням волі на строк від восьми до п’ятнадцяти років з конфіскацією майна (ч. 2 ст. 58).

У пункті “в” ст. 93 уперше встановлювалась відповідальність за умисне вбивство, вчинене у зв’язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов’язку. Таке діяння каралось позбавленням волі строком від восьми до п’ятнадцяти років з засланням на строк до п’яти років чи без такого або смертною карою.

Кримінальна відповідальність за масові заворушення з посяганням на представника влади, образу представника влади – спеціально не передбачалась.

У частині 2 ст. 183 (глава VIII – “Злочини проти правосуддя”) встановлювалась відповідальність за втечу з місця ув’язнення або з-під варти, поєднану з насильством над вартою. Покарання передбачалось у виді позбавлення волі на строк до п’яти років.

У главі IX “Злочини проти порядку управління” передбачено відповідальність за опір представникові влади або представнику громадськості, який охороняє громадський порядок. Такі дії карались виправними роботами на строк до одного року або штрафом у розмірі до

п'ятдесяти крб. (ч. 1 ст. 188). Насильницький опір чи примушування до виконання явно незаконних вимог карається позбавленням волі на строк до трьох років (ч. 2 ст. 188).

У статті 189 встановлювалась відповідальність за прилюдну образу представника влади або представника громадськості, який охороняє громадський порядок. Покарання визначалось у виді виправних робіт строком до шести місяців або штрафом у розмірі до п'ятдесяти крб.

У частині 2 ст. 206 встановлювалась відповідальність за хуліганство, поєднане з опором представнику влади чи представнику громадськості, що каралось позбавленням волі на строк до п'яти років.

Протягом всієї сорокарічної чинності КК 1960 р. зазнав чимало змін. Стосувалось це і наведених вище статей.

Крім того, КК 1960 р. доповнювався новими статтями. Це стосувалось і кримінально-правової охорони діяльності службових осіб. Так, 1962 р. КК було доповнено ст. 188<sup>1</sup>, 189<sup>1</sup>, 190<sup>1</sup>. У ст. 188<sup>1</sup> передбачалась відповідальність за опір працівникові міліції, народному дружиннику при виконанні ними обов'язків по охороні громадського порядку. Покарання за опір без насильства передбачало позбавлення волі на строк до одного року, або виправні роботи на той же строк, або штраф у розмірі до ста карбованців (ч. 1 ст. 188<sup>1</sup>). Ті самі дії, поєднані з насильством або погрозою застосування насильства карали позбавленням волі на строк від одного до п'яти років. У ст. 189<sup>1</sup> – образа згаданих осіб каралась позбавленням волі на строк до шести місяців, або виправними роботами строком до одного року, або штрафом у розмірі до 100 крб. Проте 18 січня 1991 р. редакцію ст. 189<sup>1</sup> було змінено, в якій передбачена відповідальність за образу працівника міліції при виконанні ним службових обов'язків, а також народного дружинника чи військовослужбовця у зв'язку з їх участю в охороні громадського порядку, вчинену протягом року після накладення адміністративного стягнення за таке ж порушення. Покарання за таку поведінку встановлювалось у виді позбавлення волі на строк до одного року, або виправних робіт на строк до двох років, або штрафу у розмірі до п'ятисот карбованців; ст. 190<sup>1</sup> – посягання на життя згаданих осіб. Така поведінка каралась позбавленням волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років з засланням на строк від двох до п'яти років або без такого, а при обтяжуючих обставинах – смертною карою. 18 січня 1991 р. назву і текст статті 190<sup>1</sup> після слів "або народного дружинника" доповнено словами "а також військовослужбовця".

1991 року Указом Президії Верховної Ради Української РСР "Про посилення правового захисту працівників правоохоронних органів" КК України було доповнено такими статтями: ст. 176<sup>5</sup>, 189<sup>2</sup>, 189<sup>3</sup>, 189<sup>4</sup>, 189<sup>5</sup>. У ст. 176<sup>5</sup> передбачалась відповідальність за образу прокурора або слідчого у зв'язку з їх службовою діяльністю. Така поведінка каралась виправними роботами на строк до одного року або штрафом у розмірі до трьохсот карбованців; у ст. 189<sup>2</sup> КК – за по-

грозу вбивством, насильством чи знищенням майна щодо працівника прокуратури або органу внутрішніх справ чи державної безпеки, а так само щодо його близьких родичів у зв'язку із виконанням ним службових обов'язків. Покарання встановлювалось у виді позбавлення волі на строк до двох років або виправними роботами на той же строк; у ст. 189<sup>3</sup> КК – за вплив у будь-якій формі на працівника прокуратури, органу внутрішніх справ, державної безпеки з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або добитися прийняття неправомірних рішень. Покарання встановлювалось у виді виправних робіт на строк до одного року або штрафом у розмірі від трьохсот до однієї тисячі карбованців. У ч. 2 цієї статті передбачалась відповідальність за та ж дії, якщо вони перешкодили запобігти злочину чи затримати особу, яка його вчинила, або вчинені особою з використанням свого службового становища. Такі дії карались позбавленням волі на строк до трьох років або виправними роботами на строк від одного до двох років; у ст. 189<sup>4</sup> – за умисне нанесення судді, народному засідателю або працівникові прокуратури, органу внутрішніх справ чи державної безпеки або його близьким родичам побоїв або вчинення інших насильницьких дій у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, що спричинили легкі тілесні ушкодження. Така поведінка каралась позбавленням волі на строк до трьох років. У ч. 2 ст. 189<sup>4</sup> передбачалась відповідальність за дії, що спричинили середньої тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження. Така поведінка каралась позбавленням волі на строк від трьох до дванадцяти років; у ст. 189<sup>5</sup> – за умисне знищення або пошкодження майна, що належить судді, народному засідателю або працівникові прокуратури, органу внутрішніх справ чи державної безпеки, а так само його близьким родичам, у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків. Це каралось позбавленням волі на строк від одного до трьох років. Умисне знищення або пошкодження майна, що належить судді, народному засідателю або працівникові прокуратури, органу внутрішніх справ чи державної безпеки, а так само його близьким родичам, у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, вчинене шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, або таке, що спричинило людські жертви чи інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 189<sup>5</sup>) каралось позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

Крім того, цим же Указом у ч. 5 ст. 123<sup>1</sup> цього Кодексу передбачалась відповідальність за захоплення чи утримання працівника правоохоронного органу чи представника влади як злочника. Покарання за такі діяння встановлювалось у виді позбавлення волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років.

З часом зміст окремих з цих статей зазнавав змін.

Поряд із кримінально-правовою охороною діяльності вищезазначених осіб, КК 1960 р. передбачав окрему відповідальність за злочини, вчинювані саме щодо осіб, які диспозиціях конкретних статей Особливої частини в КК називались службовими, а також громадян,

котрі виконували громадські обов'язки. Так, у КК 1960 р. уперше було криміналізовано погрозу або насильство щодо *службової особи* або *громадського працівника*. У ч. 1 ст. 190 передбачалась відповідальність за погрозу вбивством, нанесенням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням майна шляхом підпалу щодо службової особи чи громадського працівника. Таке діяння каралось позбавленням волі строком до одного року або висланням до трьох років. У ч. 2 ст. 190 передбачалась відповідальність за нанесення легкого тілесного ушкодження, побоїв, вчинення інших насильницьких дій щодо згаданих осіб. Покарання встановлювалось у виді позбавлення волі на строк до трьох років або виправними роботами на строк до одного року.

Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 17 серпня 1966 р. редакцію ст. 190 КК було змінено. Обидві її частини були доповнені такими словами: "або така ж погроза відносно громадянина у зв'язку з його участю в запобіганні та присканні злочинів і порушень громадського порядку". При цьому санкція ч. 1 ст. 190 було доповнена ще одним видом покарання – виправними роботами на строк до одного року.

Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 12 січня 1983 р. в санкції ч. 2 ст. 190 строк виправних робіт було збільшено до двох років.

6 березня 1992 р. з ч. 1 ст. 190 КК таке покарання, як вислання, було вилучено.

Законом України від 2 жовтня 1996 р. у диспозиціях обох частин ст. 190 слова "службова особа" замінено на слова "посадова особа". Санкція ч. 1 ст. 190 стала суворішою – позбавлення волі на строк до двох років або виправні роботи на строк від одного до двох років.

Як бачимо, КК 1960 р. започаткував не лише окрему кримінально-правову охорону діяльності саме службових осіб, але й громадських представників (пізніше й громадян, які виконують громадський обов'язок).

КК 2001 року зберіг окрему кримінально-правову охорону діяльності службових осіб. В чинному КК забезпечується кримінально-правовою охороною: *державних діячів* (наприклад, у ст. 112 передбачена відповідальність за посягання на життя державного діяча. Покарання за таке діяння встановлено у виді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі); *представників влади* (наприклад, у ч. 3 ст. 296 встановлена відповідальність за хуліганство, пов'язане з опором представникові влади. Покарання – позбавлення волі на строк від двох до п'яти років); *суддів* (наприклад, у ст. 379 передбачена відповідальність за посягання на життя судді. Покарання – позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі); *працівників правоохоронних органів* (наприклад, у ст. 345 встановлена відповідальність за погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного орга-

ну. Залежно від суспільно небезпечного прояву покарання коливається від виправних робіт до двох років до позбавлення волі на строк до чотирнадцяти років); *службових осіб*: у ст. 350 передбачена відповідальність за погрозу або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок. Коло потерпілих від цього злочину складають не лише службові особи, але й громадяни, які виконують громадські обов'язки, та їх близькі родичі. Відповідальність за вчинення цього злочину передбачено не лише за погрозу знищенням, але й погрозу пошкодженням майна і не тільки шляхом підпалу, а будь-яким загальнонебезпечним способом (покарання встановлювалось у діапазоні від орешту на строк до шести місяців до позбавлення волі на строк до двох років). Покарання за заподіяння потерпілому побоїв, легких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень встановлено у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень – від п'яти до дванадцяти років.

Отже, діапазон кримінально-правової охорони службових осіб у зв'язку з їх діяльністю, громадян, які виконують громадський обов'язок, постійно розширявся та вдосконалювався. Таким чином, дійшли таких висновків:

1. У Кримінальних кодексах 1922, 1927, 1960 років здійснювалось і в КК 2001 року продовжує здійснюватись правове забезпечення охорони особистості службових осіб у зв'язку з їх службовою діяльністю.

2. Кримінально-правова охорона особистості службових осіб у зв'язку з їх службовою діяльністю постійно вдосконалювалась як в напрямку виокремлення захисту діяльності окремих видів службових осіб, розширення кола злочинних проявів щодо них, так і посилення санкцій за вчинювані злочини.

3. Здебільшого кримінально-правовою охороною особистості службових осіб у зв'язку з їх службовою діяльністю, поряд з ними, забезпечуються і громадяни, які виконують громадський обов'язок, та їх близькі родичі.